

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Gåvor till Heliga Birgittas ära

Hägglund, Anna-Stina

Published in:
Historisk tidskrift för Finland

Published: 01/01/2018

[Link to publication](#)

Please cite the original version:

Hägglund, A.-S. (2018). Gåvor till Heliga Birgittas ära: En studie av donatorsgemenskapen kring Nådendals kloster 1438-1520. *Historisk tidskrift för Finland*, 103(3), 359–394. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2020100883204>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

REDAKTIONEN

Huvudredaktör: Fil.dr Jennica Thylin-Klaus

Redaktör: Fil.mag. Jens Grandell • Fil.mag. Anna-Stina Hägglund

Ekonom: Fil.mag. Michaela Bränn

REDAKTIONSRÅD

Henrika Tandefelt (ordförande) • Anders Ahlbäck • Annette Forsén •
Johanna Ilmakunnas • Jani Marjanen • Henrik Meinander • Eljas Orrman •
Peter Stadius • John Strömberg • Jennica Thylin-Klaus •
Johanna Wassholm • Holger Weiss • Charlotta Wolff

HISTORISKA

FÖRENINGEN

Grundad 1914

Utger sedan 1916
*Historisk Tidskrift för
Finland*

www.historisktidskrift.fi

TILL VÅRA LÄSARE

Meddelanden om prenumerationer och adressförändringar skall riktas till vår adress:

HTF / Michaela Bränn
Historisk Tidskrift för Finland
c/o Vetenskapernas hus
Kyrkogatan 6
00170 Helsingfors

Telefon 040-563 1492
E-post: michaela.brann@kolumbus.fi

Redaktionens kontaktuppgifter:
jennica.thylin-klaus@sls.fi
jens.grandell@sls.fi
anna-stina.hagglund@abo.fi

Telefon +358 9 618 771 11 (Jennica Thylin-Klaus)

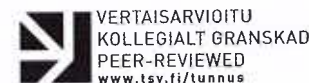
Historisk Tidskrift för Finland
trycks med bidrag av
Vetenskapliga samfundens delegation och
Svenska litteratursällskapet i Finland

Gåvor till Heliga Birgittas ära

*En studie av donatorsgemenskapen kring Nådendals
kloster 1438–1520*

Gåvor för religiösa och välgörande ändamål var mycket vanliga i det medeltida samhället. Det grundläggande motivet för privatpersoner att ge sin egendom till ett kloster eller en kyrkas altarstiftelse bottnade i en oro inför själens vidare öde i livet efter detta. Skärselden hade en central plats i de katolska lärosatserna rörande själens frälsning, och man tänkte sig att tillvaron efter döden bestod av tre platser dit själen kunde färdas. De som var helt igenom goda, det vill säga helgonen, uppsteg direkt till paradiset, medan de som var helt igenom onda hamnade i helvetet. Men för den stora majoriteten, alltså de som varken var helt goda eller genomonda, fanns en mellanväg som utgjordes av skärselden. Den brukar beskrivas som ett tillfälligt helvete där själen vistades på obestämd tid för att renas innan den kunde inträda i paradiset. Den här tiden ansågs kunna förkortas genom fromma handlingar såsom allmosor till fattiga, pilgrimsvandringar eller regelbundna böner. Vissa personers böner ansågs mer effektiva än andras. De som hade vigtt sitt liv åt att tjäna Gud, som hade inträtt i ett kloster som munk eller nunna, stod närmare Gud och därigenom var deras böner mer effektiva.¹

1. Rörande medeltida föreställningar om livet efter döden se exempelvis Brian Patrick McGuire, 'Purgatory, the communion of saints, and medieval change', *Viator* 20 (1989), s. 61–84; Jacques le Goff, *The Birth of Purgatory*, övers. Arthur Goldhammer (Chicago 1984); John H. Arnold, *Belief and Unbelief in Medieval Europe* (London 2010), s. 163–169.

De religiösa gåvorna tog sig många olika uttryck, såsom mindre gåvor till sockenkyrkor i form av mat, kläder eller mindre penningsummor, gåvor i samband med pilgrimsvandringar till ett helgons kultplats, kyrkoinventarier i form av exempelvis altartavlor, glasfönster eller skulpturer, gåvor i testamenten, samt i form av egendom till kloster.² Den typ av gåvor som står i fokus för denna uppsats är donationer av egendom, i form av jord och fastigheter som gavs till Nådendals kloster. Sådana klostergåvor utgjorde ett väletablerat fenomen i det katolska Europa sedan 1000-talet och hade blivit en integrerad del av den senmedeltida fromhetskulturen. Syftet med den här uppsatsen är att belysa relationen mellan Nådendals kloster och dess omgivning genom gåvorna som strömmade in till klostret från privatpersoner, från tiden för dess grundande omkring 1440 och under hela dess aktiva verksamhetsperiod fram till reformationen på 1520-talet. Fokus ligger på att utreda donatorskretsens sammansättning genom att både undersöka vilka det var som donerade jord till klostret och den vidare kretsen av personer som var involverade i donationerna, såsom släktingar som gav sitt godkännande till en familjemedlems gåva eller personer som närvarade som vittnen vid gåvotillfället.

2. Angående medeltida kyrkoräkenskaper och mindre gåvor till kyrkor se Göran Dahlbäck, 'Stockpenningar, tjärtunnor och belåten. Något om den senmedeltida sockenkyrkans ekonomi', Roger Andersson (red.), *Kyrka och socken i medeltidens Sverige: en samling uppsatser* (Stockholm 1991), s. 353–378. Se även Tuija Tuhkanen doktorsavhandling rörande donatorsporträtt i finländska kyrkor under senmedeltiden och tidig modern tid: "In memoriam sui et suorum posuit" *Lahjoittajien muistokuvat Suomen kirkoissa 1400-luvulta 1700-luvun lopulle* (Turku 2005), s. 41–110; Angående medeltida testamentsgåvor se exempelvis Martha C. Howell, 'Fixing movables: Gifts by testament in late medieval Douai', *Past & Present: A Journal of Historical Studies* 150 (1996). Religiösa gåvor i det senmedeltida nordiska samhället har studerats bland annat av Marko Lamberg, 'Religiosity and readiness for the Reformation among Late Medieval burghers in Stockholm', Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo (eds), *Lived religion and the Long Reformation in Northern Europe*, Studies in Medieval and Reformation Traditions 206 (Leiden 2017), s. 178–203; Catharina Andersson, *Kloster och aristokrati. Nunnor, munkar och gåvor i det svenska samhället till 1300-talets mitt* (Göteborg 2006); Agnes S. Arnórsdóttir 'Dödslejet, sjællemesser og donationskultur i middelalderen' Yvonne Maria Werner (red.), *Döden som Katharsis. Nordiska perspektiv på dödens kultur- och mentalitetshistoria*, Stockholm studies in history 71 (Stockholm 2004), s. 65–88; Arnved Nedkvitne, 'Tro og øvertro', Per G. Norseng & Arnved Nedkvitne (red.), *Oslo Bys historie Bd. 1. Byen under Eikaberg: fra byens oppkomst til 1536* (Oslo 1991), s. 279–312; Kim Esmark, 'Godsgaver, Calumniae og retsanropologi: Esum kloster og dets naboer, ca. 1150–1250', Peter Carelli, Lars Hermansson & Hanne Sanders (red.), *Ett annat 1100-tal: Individ, kollektiv och kulturella mönster i medeltidens Danmark* (Göteborg & Stockholm 2004), s. 143–180.

Olika perspektiv på klostergåvor

Utgående från tidigare forskning kring klostergåvor är det tydligt att gåvorna är av betydelse när man undersöker sociala och politiska nätverk under senmedeltiden. Birgittinerna var vid tidpunkten för Nådendals grundläggning en nygrundad klosterorden, som tidigt erhöll mycket inflytelserika understödjare bland unionsmonarkin och frälset i de nordiska rikena och även bland furstehoven runt om i Europa.³ Därmed bör också grundandet av Nådendals kloster 1438 betraktas som en del av det birgittinska nätverk som hade etablerats i Norden (vilket jag återkommer till nedan) och som hade koppling till politiken inom Kalmarunionen.

Att studera gåvorna till Nådendals kloster är ett ypperligt sätt att kartlägga gruppen av personer som ingick i kretsen av dess vänner. Med termen *vänner* menar jag de personer som visade intresse för klostret och understödde det på olika sätt, exempelvis genom att donera egendom. Det finns emellertid också en vidare krets av personer som kan anses utgöra en del den här gemenskapen. Dessa personer var sådana som inte nödvändigtvis själva någonsin donerade till klostret, men som ändå var delaktiga i klostergåvorna i egenskap av vittnen eller släktingar som gav sitt godkännande till en donation och på så vis också visade sitt stöd för gåvorna till klostret.

Relationen mellan ett kloster och dess omgivning har legat i fokus för forskningen om klostergåvor under medeltiden ända sedan slutet av 1980-talet. Tyngdpunkten har dock legat på franska områden under högmedeltiden och därför går det inte att dra direkta paralleller till

3. Detta enorma understöd hade sin grund i Heliga Birgittas person och det faktum att hon och hennes make Ulf Gudmarsson hade släktband till både kung Magnus Eriksson och andra politiskt inflytelserika personer i det svenska riket. Angående birgittinordens historia och politiska kopplingar se Tore Nyberg, *Birgittinsk festgåva. Studier om Heliga Birgitta och birgittinorden*, Svenska kyrkohistoriska föreningen II (Uppsala 1991); Louise Berglund, *Guds Stat och maktens villkor. Politiska ideal i Vadstena kloster, c. 1370–1470*, Acta Universitatis Upsaliensis. Studia historica Upsaliensia 208 (Uppsala 2003). Se även Birgitta Fritz kritik av denna i 'St Birgitta and Vadstena abbey in the scholarly literature published during the jubilee year, 2003', *Scandinavian Journal of History* 29 (2004: 3/4), s. 285–286. Birgittinordens politiska koppling till Kalmarunionens regenter har undersökts av Jens E. Olesen i artikeln 'Kongemakt, Birgittinerna og Kalmarunion', Tore Nyberg (red.), *Birgitta, hendes verk og hendes klostre i Norden* (Odense 1991), s. 169–219 och i *Erich von Pommern und Christopher von Bayern. Studien zur Kalmarer Union*, Publikationen des Lehrstuhls für Nordische Geschichte Bd. 21 (Greifswald 2016), s. 67–87.

det senmedeltida nordiska samhället eftersom både den historiska och sociala kontexten är annorlunda. Studierna är ändå viktiga att beakta eftersom de också har kommit med viktiga universella resultat vad gäller klostergåvor som fenomen. Den mest inflytelserika studien på området är Barbara Rosenweins *To be the Neighbor of Saint Peter*, i vilken hon har studerat bandet mellan benediktinklostret Cluny och dess omgivning och visat att donationer var avgörande vad gäller upprätthållandet och förstärkandet av sociala relationer mellan klostret och dess adliga grannar. Jord donerades, togs tillbaka och donerades igen. På detta sätt stärktes banden till klostret i varje led. Gemenskapen kring Cluny var därmed generationsöverskridande, och utöver den religiösa betydelsen spelade också gåvorna till Cluny en central roll för upprätthållandet av sociala och politiska kontakter.⁴ Även Stephen D. White har i sin studie *Custom, Kinship and Gifts to Saints* visat att sociala relationer spelade en viktig roll i donationsprocessen. Exempelvis var släktingars godkännande av en donation av stor betydelse, eftersom de med sina officiella bekräftelser *laudatio parentum*, också blev delaktiga i dem. Att klostergåvor hade en stor betydelse för personliga nätverk och upprätthållandet av sociala hierarkier är därmed ett väletablerat faktum i gåvoforskningen sedan 1980-talet.⁵

Catharina Andersson har poängterat vad gäller svenska förhållanden att gåvor och gynnandet av kloster i det senmedeltida Sverige fortfarande spelade en viktig roll för upprätthållandet av sociala nätverk i anslutning till maktutövningen. Gåvorna var en del av aristokratin strategier för att utöka och stärka sina sociala nätverk i senmedeltidens Sverige. Då centralmakten var svag, vilket den ännu var under 1300- och 1400-talen, var personliga nätverk avgörande vid tillsättningen av offentliga ämbeten, vilket resulterade i att familjer kunde kontrollera denna till sin fördel. Att gynna ett visst kloster kunde hjälpa personer att utöka sitt symboliska kapital, det vill säga

4. Rosenwein, *To be the Neighbor of Saint Peter. The Social Meaning of Cluny's Property, 909–1049* (Ithaca 1989).
5. Stephen D. White, *Custom, Kinship, and Gifts to Saints. The Laudatio Parentum in Western France 1050–1150* (Chapel Hill 1988). Se även Constance Brittain Bouchard, *Sword, Miter and cloister. Nobility and the Church in Burgundy, 980–1198* (Ithaca 1987); Ilana F. Silber 'Gift-giving in the great traditions: the case of donations to monasteries in the medieval West', *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie* (1995: 36–2), s. 209–243; Kim Esmark, *De hellige døde og den sociale orden. Relikviekult, ritualisering og symbolsk magt (Anjou, 10.–12. århundrede)* (Roskilde 2002).

det kunde exempelvis hjälpa frälsemän som var i början av sin politiska karriär att öka sitt inflytande.⁶

Ett sätt att närma sig personerna som visade intresse för Nådendal är att utgå ifrån Benedict Andersons teori om föreställda gemenskaper. Enligt Anderson är gruppstillhörighet en konstruktion baserad på uppfattningar om en gemenskap baserad på en delad kultur, med ett gemensamt förflutet, en gemensam samtid och en gemensam framtid. Den centrala poängen är alltså att gruppstillhörighet är ett socialt konstruerat kollektiv. Teorin, som ursprungligen användes för att förstå nationalismens mekanismer, är givetvis inte direkt som sådan tillämpbar på en medeltida kontext.⁷ Dess fokus på gemenskapen som en föreställning om ett gemensamt socialt sammanhang är däremot något som jag vill ta fasta på. I den här studien utgörs ramen för gemenskapen av och donatorernas gemensamma intresse för hennes kloster.⁸

Begreppet "föreställda gemenskaper" har också tidigare tillämpats på Östersjöregionen i en medeltida kontext av en rad forskare i antologin *Imagined Communities on the Baltic Rim, from the Eleventh to Fifteenth Centuries*, vars syfte var att undersöka hur olika typer av gemenskaper kunde beskrivas som föreställda. Här konstateras att även små och tämligen begränsade religiösa gemenskaper sammanlänkades genom en föreställning eller en idé som överskred generationer i det förflutna, samtiden och framtiden.⁹ Detta kunde exempelvis ske genom en andlig gemenskap kring ett kloster där klosterfolket i all framtid skulle be för donatorer och deras avlidna släktingar. De flesta av de som förenades i kulten kring ett visst helgon och som samlades kring dess kloster och kyrkor spridda över en region skulle kunna betraktas som medlemmar av en föreställd gemenskap manifesterad genom

6. Andersson, 'Gifts and society in Fourteenth Century Sweden', Kim Esmark et al. (eds.), *Disputing Strategies in Medieval Scandinavia, Medieval Law and its Practice* vol. 16 (Leiden 2013) s. 225–236, och Catharina Andersson *Kloster och aristokrati*, s. 243–262 och 391–394.
7. Benedict Anderson, *Imagined communities: Reflections of the Origin and spread of Nationalism*, 3:e uppl. (New York 2006), s. 1–38.
8. Nådendals kloster som en del av den birgittinska ordensgemenskapen har tidigare undersökts av Marko Lamberg i artikeln 'Birgittalaissaäntökunta yllirajaisena yhteisönä myöhäiskeskiajalla', Jari Eilola & Laura-Kristiina Moilanen (toim.), *Yhteisöllisyyden perintö. Tutkimuksia yhteisöstä eri vuosisadoilla*, HArk 139 (Helsinki 2013), s. 153.
9. Wojtek Jezierski (ed.), 'Introduction', *Imagined Communities on the Baltic Rim, from the Eleventh to Fifteenth Centuries, Crossing Boundaries*. Turku Center for Medieval and Early Modern Studies 4 (Amsterdam 2016), s. 16.

deras gemensamma intresse för just detta helgon.¹⁰ Eller om man drar argumentet ytterligare ett steg vidare från diskussionen om föreställda gemenskaper kunde man snarare beskriva den här gruppen i termer av en gemenskap av välgörare (eng. benefactor community) än som en föreställd gemenskap. Detta för att flytta fokus från den nationella föreställda gemenskapen till en annan typ av gemenskap vars medlemmar förenades i ett gemensamt intresse för en viss religiös institution.

I det här fallet kunde man tänka sig att de som ingick i kretsen av vänner till Nådendal mycket väl kunde föreställa sig ingå i en gemenskap som förenades av sitt understöd av klostret och av Heliga Birgitta. Denna gemenskap sträckte sig också innanför klostermurarna genom de döttrar och änkor från donatorsfamiljerna som inträdde i klostret. Genom att ingå i klostrets gemenskap kunde donatorerna erhålla särskilda andliga fördelar för sig själva och sina familjer.¹¹

I denna uppsats ligger fokus alltså på donatorerna som uttryck för en gemenskap sammanlänkad kring Nådendals kloster och dess patronatshelgon Birgitta. Tore Nyberg hävdade att klosterordnar utgör en perfekt grund för studiet av ordensmedlemmarna utifrån ett grupperspektiv: ”Vid klosterstudier är forskaren i ett hänseende i ett gynnsamt läge jämfört med politisk historia. Hans forskningsobjekt ’klostret’ utgör i sociologisk bemärkelse en grupp, vilkens gruppkännetecken och betingelser låter sig fastställas i källorna.”¹² Nyberg koncentrerade sig visserligen på Birgittinordens inre angelägenheter och ordensmedlemmarnas kontakter sinsemellan. Men man kan också ha detta citat som utgångspunkt vid studiet av birgittinska donatorer. Även denna grupp låter sig definieras genom källorna – genom bevarade donationsbrev och andra dokument som rörde ett klostrets samre med sin omgivning, i det här fallet Nådendal.

10. Grzegorz Pac, 'Communities of devotion across the boundaries. Women and religious bonds on the Baltic Rim and in Central Europe, Eleventh – Twelfth Centuries', Wojtek Jezierski & Lars Hermansson (eds), *Imagined Communities on the Baltic Rim, from the Eleventh to Fifteenth Centuries*, Crossing Boundaries. Turku Center for Medieval and Early Modern Studies 4 (Amsterdam 2016), s. 123–154.
11. White, 'Custom, Kinship and Gifts to Saints', s. 19–39.
12. Tore Nyberg, 'Vadstena klostrets biktprivilegier 1446', *Kyrkohistorisk årsskrift* (1971), s. 7–8; Angående birgittinordens särdrag se Tore Nyberg 'Der Birgittenorden', Jörg Sonntag (Hrsg.), *Geist und Gestalt. Monastische Raumkonzepte als Ausdrucksformen religiöser Leitideen im Mittelalter*, Vita regularis – Ordnungen und Deutungen religiöser Lebens im Mittelalter. Abhandlungen Bd. 69 (Münster 2016), s. 179–195.

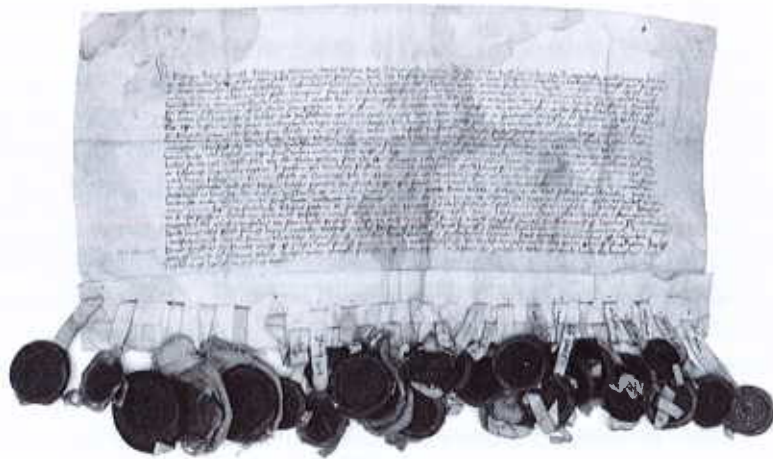
Klostrets grundläggning och donationerna till Nådendal

Nådendal var det första och enda klostret i sitt slag som grundades i Åbo stift. Den typ av ordensgemenskap som tidigare fanns representerad i stiftet utgjordes enbart av tiggarrordnarna – dominikaner och franciskaner, som sedan 1200-talet hade etablerat sig i de finska städerna.¹³ Nådendal skiljde sig från tiggarrordnarna vad gäller dess verksamhetsform, eftersom det finansierades genom godsägande och avkastning av jordränta. Därmed var Nådendal också under sin första tid beroende av donationer av jord för att kunna bygga upp och finansiera sin verksamhet.¹⁴ Mycket riktigt blev också Nådendal snabbt efter grundläggningen ett mycket populärt föremål för godsdonationer bland privatpersoner i stiftet. Tiggarrordnarna hade inte heller etablerat några konvent för nunnor och därmed var det alltså så sent som närmare mitten av 1400-talet som stiftet fick sitt första kvinnokloster. Visserligen var birgittinernas kloster så kallade dubbelkloster, med ett konvent för systrar och ett för bröder, vilka var strängt åtskilda genom ordens byggnadsföreskrifter. I praktiken är birgittinklostren dock att betrakta som kvinnokloster först och främst, eftersom det var abbedissan som ledde klostret och hon stod därmed över generalkonfessorerna som företrädde brödernas konvent. Systrarnas konvent var dessutom mycket större. Tore Nyberg menade att brödrakonventets uppgift främst var ett praktiskt arrangemang där bröderna främst skulle sörja för systrarnas själavård så att klostret inte skulle vara beroende av utomstående biktfäder som tillreste från annan ort.¹⁵

Eftersom omständigheterna kring Nådendals grundläggning har beskrivits i flera studier så redogör jag här endast i korthet för grundandet av klostret.¹⁶ Beslutet att grunda ett birgittinkloster utanför Åbo

13. Christian Krötzl, 'Kirkko, paavit ja luostarijärjestöjen leviäminen pohjoisen Itämeren alueella 1100- ja 1200-luvulla', Keijo Virtanen et al., *Dominikaanit Suomessa ja Itämeren alueella keskiajalla*, Turun Maakuntamuseo raportteja 18 (Turku 2003), s. 15–18.
14. Rörande ett birgittinklostrets ekonomi se Lars-Arne Norborg, *Storföretaget Vadstena kloster. Studier i senmedeltida godspolitik och ekonomiförvaltning*, Bibliotheca Historica Lundensis 7 (Lund 1958).
15. Nyberg, 'De birgittinska ordensmännens uppgift', *Birgittinsk festgåva*, s. 111–130.
16. Karl-Gabriel Leinberg, *De finska klostrens historia*, Skrifter utgivna af SSSL XIV (Helsingfors 1890); Reinhold Hausen, *Nådendals klosterkyrka och ruiner* (Helsingfors 1922); Aarno Maliniemi (toim.), *Muistojulkaisu Naantalin 500 vuotijuhlaan elokuun 23 päivänä 1943* (Helsinki 1943); Seppo Suvanto, *Naantalin historia I: Keskiaika ja 1500-luku* (Turku 1976); Birgit Klockars, *I Nådendal. Klosterfolk och andra c. 1440–1590*, SSSL 486 (Helsingfors 1979).

Nådendals klostrets grundläggningsbrev från riksrådets möte i Södertälje den 30 augusti 1438 med närvarande rådsmedlemmars underhängande sigill. Bild: Riksarkivet, Stockholm, org. perg. RA 0101 1438.03.30/SDHK 23052.

togs vid riksrådets möte i Södertälje den 30 augusti 1438. Det fanns dock redan planer på att grunda ett dominikanskt nunnekloster, men beslutet i Södertälje satte stopp för planeringen av klostret. Riksrådet ansåg alltså att ett birgittinkloster bättre än ett kvinnokloster av dominikanorden skulle möta allmogens behov, eftersom birgittinernas dubbelklosterkoncept bättre ansågs kunna sörja för nunnornas själsliga välgång, liksom också för allmänhetens genom prästbrödernas predikningar som allmänheten kunde åhöra i klosterkyrkan.¹⁷

Det är dock också sannolikt att det fanns en politisk motivering till varför riksrådet vid den här tidpunkten valde att understöda just birgittinerna. Grundläggningen skedde endast ett par år efter det omfattande Engelbrektupproret i det svenska riket mot kung Erik av Pommern (1434–1436). I grundläggningsbrevet refereras det också till det osäkra läget i riket och man hoppades att grundläggningen av klostret i Guds och rikets patronatshelgons ära (S:t Jakob av Compostela, Jungfru Maria, S:ta Anna och Heliga Birgitta) skulle bidra till fred. Liksom Jens E. Olesen har konstaterat understödde drottning Margareta

17. DF 2265.

och hennes efterföljare kungarna Erik av Pommern och Kristoffer av Bayern aktivt birgittinerna i Vadstena. Dessutom grundlade de flera nya kloster i Danmark, Norge och Tyskland. Heliga Birgitta och hennes kloster blev därigenom en del av det unionspolitiska programmet där Birgitta kom att symbolisera enhet mellan de tre nordiska rikena i Kalmarunionen. Även bland de svenska riksråden, som tidvis motarbetade unionskungamakten, fanns understödjare av birgittinerna. Därmed ligger grundandet av Nådendal helt i linje med unionstidens politik. Kristoffer av Bayern återopade titeln som klostrets patron år 1443, vilket visar att klostret var av betydelse för kungen. Namnet Nådendal har också betraktats som en pendang till klostret Gnadenberg (Nådensberg) nära Nürnberg, som Kristoffer hade grundat tillsammans med sin mor Katarina (Erik av Pommerns syster). Att namnen på de båda klostren hör ihop verkar rimligt, men kung Kristoffers inflytande på namnvalet för Nådendal går dock inte att styrka eftersom namnet användes redan före hans trontillträde 1441.¹⁸

Bland initiativtagarna till Nådendal fanns flera representanter för det finländska frälset som också var vänner av unionsmonarkin såsom biskop Magnus Tavast, riksrådet och lagmannen i Norrfinne Sone Sonesson och riksrådet Bengt Lydikesson (Diekn), vilka alla närvarade vid riksrådets möte i Södertälje. Även Bengt Lydikessons brorson riddaren Henrik Klasson och hans hustru Lucia Olofsdotter blev långvariga understödjare av klostret. År 1442 donerade de gården Ailos i Reso, som klostret också byggdes på, efter att kungsgården Stenberga i Masko, vilken riksrådet hade ställt klostret till förfogande, visade sig vara olämplig. Därmed kan Nådendal betraktas som ett projekt som engagerade både politiska aktörer inom Kalmarunionen och lokala aktörer i Åbo stift.¹⁹

I birgittinordens klosterregel *Regula Sanctissimi Salvatoris* stadgades hur stort godsbestånd ett birgittinkloster kunde äga. De första personerna som inträdde i klostret skulle ha med sig så mycket egendom att det räckte för deras uppehälle under både goda och dåliga år. Efter att klostrets finansiella grund hade blivit tillräcklig, skulle det inte längre motta några gåvor. I praktiken tenderade dock birgittinklostrens gods-

18. Jens E. Olesen, *Erich von Pommern und Christopher von Bayern*, s. 67–87; Olesen, 'Kongemakt, Birgittinerne', s. 169–219.

19. DF 2265, 2469, 2539.

innehav att överskrida regleringen. Så var fallet med Vadstena, men också med dotterklostret Nådendal. Båda kom att höra till de största godsägarna i sitt respektive område.²⁰

Källmaterialet för den här uppsatsen består huvudsakligen av diplom från klostrets arkiv, som numera förvaras i Riksarkivet i Stockholm. Det finländska medeltidsmaterialet finns också sammanställt i databasen *Diplomatarium Fennicum* (DF) på Finlands riksarkivs hemsidor, vilken är baserad på Reinhold Hausens källeditioner i *Finlands medeltidsurkunder bd. I–VIII* (FMU). Databasen utgör en uppdaterad version av FMU, vilket är ett pågående arbete där man kontinuerligt för in rättelser och tillägg till Hausens transkriptioner. Här finns också länkar till de fotograferade urkunderna i *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek* (SDHK), som innehåller alla medeltida dokument som förvaras i Riksarkivet i Stockholm.²¹

I Tabell 1 presenteras en sammanställning av de dokument som rör donationerna till Nådendal. Donationsbrev eller diplom, som utgör det huvudsakliga källmaterialet för denna uppsats, var offentliga brev som utställdes vid donationstillfället. Av breven, som vanligen författades på pergament, framgår vem som gav vad till vem och för vilket ändamål. Närvarande fanns också vittnen som intygade donationens giltighet genom att hänga sina sigill under diplom.

Tabell 1. Dokumenterade donationer till Nådendal 1438–1520

Donationsbrev i original:	59
Stadfästelser:	27
Varav stadfästelser utan bevarat donationsdiplom:	7
Testamenten i original:	13
Senare kopior:	15
Notiser i förteckningar:	12
Sammanlagt:	105

Källa: Diplomatarium Fennicum, <http://df.narc.fi/> (hämtad 17.9.2018), se uppsatsens bilagor.

20. Lars Arne Norborg, *Storföretaget Vadstena kloster*, s. 5–10.

21. Reinhold Hausen, *Finlands medeltidsurkunder. Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Band I–VIII* (Helsingfors 1910–1935), *Diplomatarium Fennicum*, <http://df.narc.fi/> (hämtad 17.9.2018); *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek för medeltidsbrev*, <https://sok.riksarkivet.se/sdhk> (hämtad 17.9.2018).

Antalet donationsbrev bevarade i original från klostret är 59, men det är viktigt att notera att det finns fler dokumenterade donationer än de som har överlevt i originaldiplomen. En del av dem känner vi till endast genom senare bekräftelser, kopior eller i form av notiser i godsförteckningar. Liksom också framgår av tabellen är ändå bevarandegraden av originaldiplom rörande donationerna relativt hög – sammanlagt 99 pergamentdiplom bestående av donationer, bekräftelser och testamenten finns kvar. Det antal som är sekundärt känt genom senare kopior och registeranteckningar är mycket mindre, endast 27.²²

En del av gåvorna kom klostret till del genom testamenten. De har emellertid placerats i en egen kategori, eftersom de utgör en annan typ av gåvor. Den främsta skillnaden mellan ett testamente och en donation är att ett testamente trädde i kraft först efter att testatorn avlidit, medan donerad egendom (oftast) direkt överfördes från givare till mottagare. Dessutom var testamenten vanligen riktade till flera gåvomottagare, medan en donation enbart riktades till en mottagare.

Kategorin 'Notiser i förteckningar' utgörs huvudsakligen av registret över Nådendals gods från ca 1530, vilket förvaras i Kungliga biblioteket i Stockholm. Det innehåller en sammanställning på 295 brev rörande klostrets gods innehav – både donerade och köpta gods, samt handlingar rörande vissa gods från tiden innan de blev en del av klostrets godsbestånd. Många av donationsbrev som finns noterade i förteckningen har också bevarats i originalform, men inte alla. Förteckningen sammanställdes efter att Nådendals klostrets arkiv flyttades till det kungliga kansliet i Stockholm i samband med att domkyrkornas och klostrens godsegendom förstatligades vid reformationen. Sammanställningen omfattar alltså de urkunder som rörde klostrets godsmassa vid tidpunkten för flytten till Stockholm.²³

Donationsdiplom utgör en betydande mängd av det totala källmaterialet från Nådendals kloster. Jämför man antalet bevarade originalbrev med godsförteckningen verkar det också som om de flesta dokumenten har bevarats i originalform. Det är också vad Ville Walta

22. DF 2581, 2788; DF 3261; DF 4050; DF 5022, 5171.

23. Ms. A 934, Kungliga biblioteket, Stockholm; fullständiga uppgifter till Arvidsson: Publicerad i Adolf Ivar Arwidsson, *Handlingar till upplysning af Finlands häfder utgifne af A.I. Arwidsson VII* (Stockholm 1854), s. 1–45.

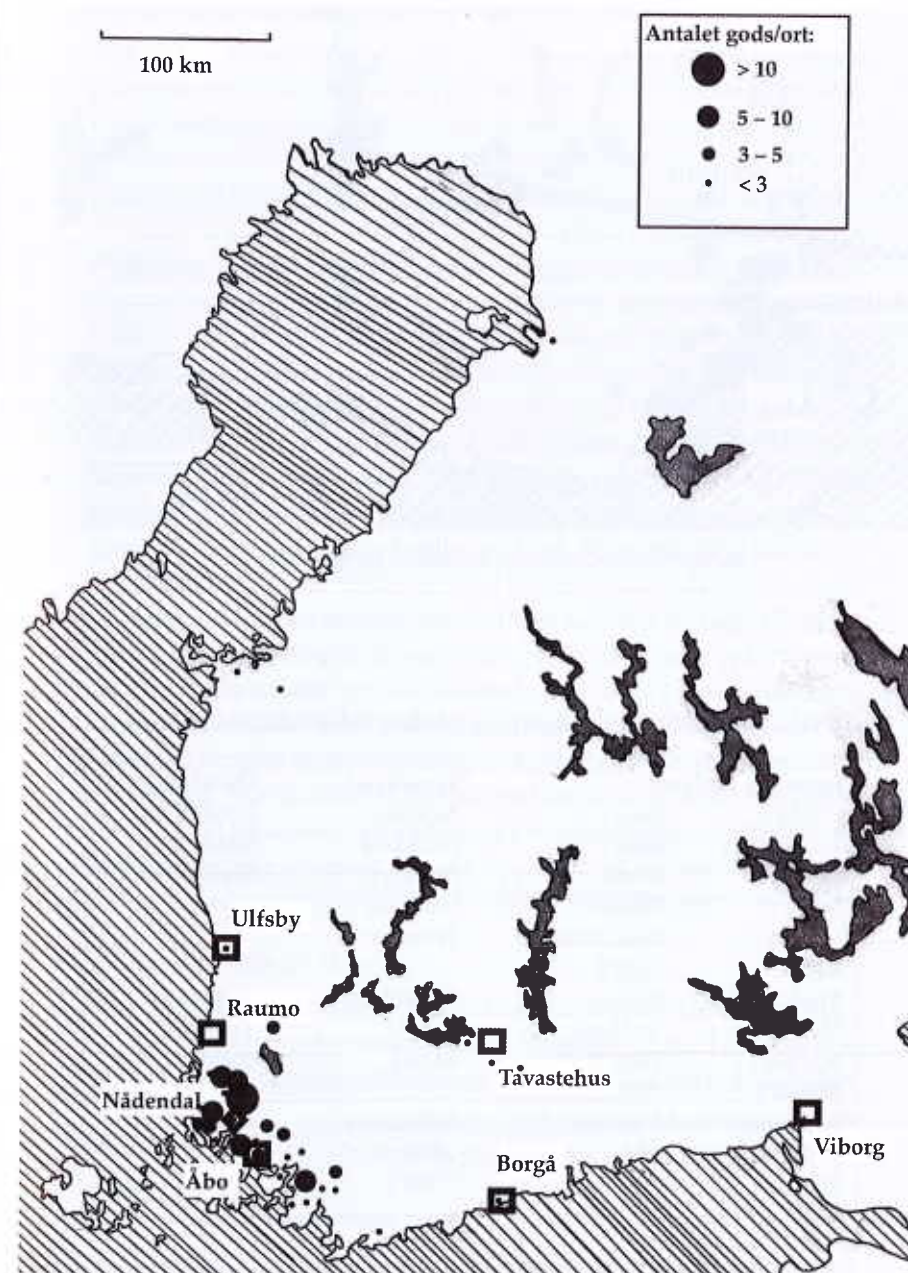

konstaterar i sin sammanställning av siffrorna för samtliga diplom i Nådendals klostrets arkiv, bestående av 274 diplom i original eller i form av kopior. Genom ytterligare uppgifter rörande Nådendals godsinnahav i register och domböcker uppgår det sammanlagda antalet urkunder i klosterarkivet i över 360 dokument.²⁴ Detta innebär att knappt 30 procent av diplomerna rör donationer till klostret.

Registret över Nådendalsgodsen visar att det alltid är fråga om ett minimiantal vid en uppskattning av mängden donationer och att man måste utgå från att det verkliga antalet var större än det antal urkunder som i dag finns dokumenterat på ett eller annat sätt. Även om vi inte kan veta det verkliga antalet donationer, verkar det som om en betydande del av donationsdiplomerna rörande Nådendal har bevarats. Dokument av det här slaget hade en hög överlevnadschans tack vare att de bibehöll sitt juridiska värde även för senare tider, eftersom de fungerade som ägarbevis och följde med godsen vid ägarbyte.²⁵

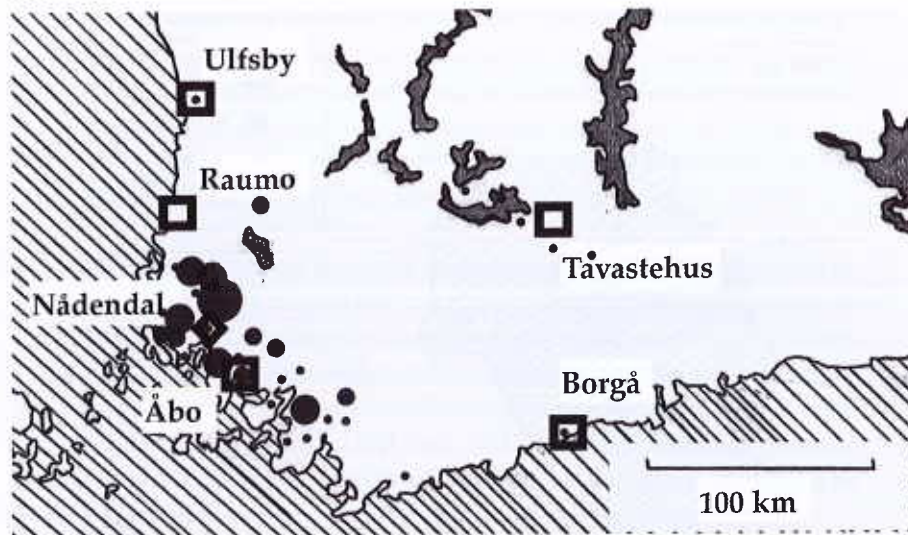
Det mönster som framträder när man studerar de donerade gårdarnas belägenhet och tidpunkten för donationerna stämmer överens med vad som också har kunnat konstateras gällande klosterdonationer på annat håll i Skandinavien. Det var typiskt att ett nytt kloster erhöll många jorddonationer, men att donationsfrekvensen avtog med tiden. Det verkar också ha varit brukligt att den donerade jorden var koncentrerad till ett särskilt område nära klostret, vilket också Anders Emanuelsson har kunnat påvisa gällande Oslo biskopsdöme under 1300-talet och Lars-Arne Norborg vad gäller Vadstena.²⁶

24. Ville Walta, 'Scriffuit j Nadhendal'. Asiakirjat ja niiden kirjoittaminen Naantalin luostariassa', Marika Räsänen, Reima Välimäki & Marjo Kaartinen (toim.), *Turun Tuomiokirkon suojissa. Pohjoinen hiipakuntakeskus keskiajan ja uuden ajan alun Euroopassa*, Turun Historiallinen yhdistys ry. Historia mirabilis 8 (Turku 2012), s. 44.
25. Birgitta Fritz, 'De svenska medeltidsbrevens trädning till 1800-talets början. En arkivhistorisk översikt', *Meddelanden från Svenska Riksarkivet för åren 1976-1977* (1980, reviderad 2009); Walta, 'Scriffuit j Nadhendal', s. 45-46.
26. Anders Emanuelsson, *Kyrkojorden och dess ursprung. Oslo biskopsdöme perioden ca 1000 - ca 1400*, Handlingar från Historiska institutionen, Göteborgs Universitet, 44 (Göteborg 2005), s. 134-147.

Karta 1. De donerade godsens belägenhet i Åbo stift 1438-1520.

Karta 2. De donerade godsens belägenhet i Egentliga Finland.

Tabell 2. Förteckning över donerade gårdars belägenhet enligt socken

Egentliga Finland		Tavastland	Österbotten
Bjärnä 2	Pikis 1	Birkala 1	Korsholm 1
Dragsfjärd 1	Reso 7	Halikko 4	Storkyro 1
Kimito 1	Rimito 2	Hattula 1	Uleåborg 1
Lemo 7	Rusko 1	Janakkala 1	
Letala 1	Räntämäki 1	Tavastland 1	
Lundo 5	Sagu 8		
Masko 11	Salo 1	Nyland	Uppland
Merimasku 4	S:t Marie 2	Borgå 1	Tillinge 1
Mietois 2	Tövsala 3	Karis 1	Åsunda härad 1
Nousis 1	Vemo 7		
Nådendal 2	Virmo 6	Satakunda	Öland
Pargas 1	Åbo 4	Ulfby 2	Möckleby 1
Pemar 2		Vittis 3	

Källa: Donationsbrev och förteckningar baserade på Diplomatarium Fennicum, <http://df.narc.fi> (hämtad 17.9.2018), se även uppsatsens bilagor.

Seppo Suvanto gjorde redan 1976 upp tabeller över klostrets jordegendom som visar att endast omkring 16 procent av de gårdar som fanns i klostrets ägo hade förvärvats genom köp. Den återstående huvudsakliga andelen hade kommit klostret till del genom donationer.²⁷ De flesta av donationerna gjordes under klostrets två första verksamma årtionden, det vill säga före 1460. Förklaringen ligger i att klostret under sin etableringsperiod var beroende av donationer för att finansiera sin verksamhet och för att uppföra klosterbyggnaderna. Den andra hälften av donationerna är däremot utspridd över de resterande 60 åren fram till 1520, vilket är det sista år från vilket det finns någon uppgift om gåvor till klostret. Under 1480-talet skedde åter en svag uppgång i antalet gåvor, vilken antagligen hänger samman med S:ta Katarina av Vadstenas skrinläggning, som också bidrog till en tillfällig uppgång i antalet donationer till Vadstena.²⁸ Den generella trenden är emellertid att gåvofrekvensen successivt sjönk redan mot år 1500 och endast ett fåtal gåvor till klostret är daterade till 1500-talet. Klostrets attraktionskraft vad gäller donerandet verkar därmed ha mattats av redan efter 1460.²⁹

Nådendals kloster skapade emellertid ett särskilt nära band till donatorerna i klostrets direkta näromgivning, vilket illustreras av karta 1 och 2. Den största andelen av den donerade jorden låg i klostrets direkta närområde i Masko och Reso. Av samtliga gårdar som donerades till Nådendal var hela 85 procent belägna i Egentliga Finland, sammanlagt 160 stycken. Som jämförelse kan nämnas att det donerades fyra gods i Nyland, sju i Satakunta och endast tre i Sverige (belägna i Möckleby på Öland respektive i Åsunda härad i Uppland).³⁰ I följande avsnitt diskuterar jag närmare gruppen av donatorer kring klostret.

De som donerade till klostret

Nådendals donatorer kom till stor del från det lokala frälset, men bland donatorerna fanns också sockenpräster, borgare från städerna Åbo och Nådendal samt personer tillhörande allmogen. Det finländska frälset utgjorde en mycket heterogen grupp. Vissa familjer härstammade från tyska köpmansfamiljer som hade etablerat sig i Åbo, med andra här-

27. Seppo Suvanto, *Naantalin historia. 1. Osa, Keskiaika ja 1500-luku* (Turku 1976), s. 121, 128.

28. Norborg, *Storföretaget*, s. 34–37.

29. Se bilagor, DF 5080, 5092, 5173, 5362 5582, 5908, 5921, 5994.

30. Beräkning baserad på tabellen över donerade gods till Nådendal i Suvanto, *Naantalin historia*, s. 121.

stammade från förmögna bönder. bönder som erhållit frälse genom att kunna erbjuda kungamakten rusttjänst. Andra finländska frälsepersoner kom från den svenska eller danska aristokratin. Personer tillhörande väletablerade aristokratiska familjer är identifierbara i gåvobreven, medan personer tillhörande lågfrälset ibland är svårare att placera eftersom deras släktband inte är lika väldokumenterade i diplomaterialet.³¹

När det gäller personer som kan definieras som lågfrälse är det inte alltid fallet att deras adelstitel närmare specificeras. Ofta står också de omnämnda i breven som "welboren" eller "a wapn", dock inte alltid. I mer osäkra fall går det också att studera sigillan. Vanligen föreställde prägel på frälse sigillan ett släktvapen och namnet på sigillinnehavaren, medan sigill från de lägre stånden ofta präglades med ett bomärke, det var dessutom ovanligt att personer tillhörande allmogen ägde egna sigill. Enbart genom att studera ett sigills utseende är det därmed ofta möjligt att dra slutsatser om dess ägare, eftersom det skulle spegla innehavarens samhällsliga status.³²

Borgare och präster är däremot lättidentifierade i gåvodiplomen eftersom de alltid hänvisas till med yrkestitlar. Man får dock anta att också en del av de lokala bönderna donerade till klostret, men de är svårare att identifiera. I de fall då en person inte omnämns med någon annan särskild titel än "hederlig" eller "dandeman"³³ kan man anta att personen tillhörde allmogen.

I Tabell 3 har jag sammanställt en översikt över ståndsfördelningen bland donatorerna till Nådendal. Beräkningen utgår från antalet personer som anges som donatorer i breven och alltså inte från antalet donationer. I kategorin *odefinierade* har jag placerat osäkra fall där det inte utgående från diplomaterialet har varit möjligt att identifiera donatorn. De är oftast endast omnämnda med namn och hem-

31. Kauko Pirinen, 'Frälse: Finland', *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid band IV* (1959), s. 693–695; Eric Anthoni, *Finlands medeltida frälse och 1500-talsadel* (Helsingfors 1970).

32. Kyllikki Männikkö, 'Sinetit', Marko Lamberg, Anu Lahtinen & Susanna Niiranen (red.), *Keskiajan avain* (Helsingfors 2009), s. 273–276; Clara Nevéus et al., *Medeltida Småkonst. Sigill i Riksarkivet*, Skrifter utgivna av riksarkivet 19 (Stockholm 1997), s. 7–12; De finländska medeltidssigillan har sammanställts av Reinhold Hausen i *Finlands medeltidssigill i afbild utgifna* (Helsingfors 1900).

33. Allan Karker, 'Dannemand', *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid band II* (Malmö 1957), s. 650–651.

ort, exempelvis som i ett brev från 1450, vilket inleds med "Allom them thetta breff kan förekomma kungör jak Greghirs, i Pakinaby, byggi-andis j Rymitta sokn"³⁴. Man får utgå från att många av dessa antagligen tillhörde bondebefolkningen, även om det inte är möjligt att helt säkert fastställa detta.

Tabell 3. Ståndsfördelningen bland donatorerna (inklusive testatorer) till Nådendals kloster

Riksrådet och riksföreståndare i Sverige: 5

Frälse: 51, varav:

Lagmän och riddare: 5

Häradshövdingar: 8

Väpnare: 12

Änkor: 14

Gifta kvinnor: 3

Makar: 9

Borgare: 16, varav:

Borgmästare: 2

Rådmän: 3

Änkor: 2

Gifta kvinnor: 0

Makar: 3

Präster: 14, varav:

Biskopar: 3

Domprostar & ärkedjäknar: 2

Sockenpräster: 6

Oidentifierade: 30, varav:

Änkor: 6

Makar: 4

Kvinnor, utan angett civilstånd: 7

Källor: Diplomatarium Fennicum, <http://df.narc.fi/> (hämtad 17.9.2018), se uppsatsens bilagor.

Tabell 3 visar att donatorerna utgjorde en mycket brokig skara. Sammanställningen är baserad på alla de personer som står omnämnda som donatorer i gåvobreven (både i originalen och i avskriften) samt i förteckningen KB A934 över Nådendalsgodsen. Det som framgår av

34. DF 2839.

tabellen är att även om frälset utgjorde en majoritet av donatorerna så fanns där också många personer från de lägre stånden. Men till skillnad från den grupp frälsepersoner som vid upprepade tillfällen donerade till klostret är personer från de lägre stånden omnämnda som donatorer vid endast ett tillfälle, varför de kan anses vara lösare kopplade till klostret än de frälsepersoner som vid upprepade tillfällen står omnämnda i diplomerna från Nådendal.³⁵

Bland frälset fanns däremot flera familjer som hade nära band till klostret och som omnämns vid upprepade tillfällen i samband med donationerna. Frågan är dock huruvida man faktiskt kan betrakta dessa personer som kärnan för en donatorsgemenskap. På basis av diplommaterialet är det svårt att synliggöra de informella nätverk som man kan anta att personerna i donatorskretsen ingick i, eftersom det inte tydligt framgår av brevtexterna vilka personliga band som donatorerna hade till varandra. En viktig aspekt som däremot bör lyftas fram är donationernas koppling till Norrfinne lagsaga. Det medeltida Finland hade nämligen av kung Erik den 19 oktober 1435 indelats i två lagsagor, Norrfinne och Söderfinne, i stället för en enda lagsaga som det hade varit dittills. Lagsagorna var i sin tur indelade i häraden som övervakades av en häradshövding som lydde under lagmannen. Norrfinne omfattade området norr och väster om Åbo (lagsagorna delades av Aura å): Satakunda, Norrbotten och Åland – det vill säga samma område varifrån de flesta donatorerna kom från och även det område där Nådendal var beläget. Lagmännen och häradshövdingarna i Norrfinne och deras familjer var särskilt aktiva donatorer och mecenater för det nya klostret.³⁶

Det finländska frälsets gårdar var koncentrerade till de sydvästra delarna av Åbo stift, det vill säga till Egentliga Finland och Nyland. Ett tydligt mönster som man kan iaktta bland donatorerna är den nära förankringen till klostrets intelligande socknar, alltså de som var belägna i Norrfinne. Av kartorna 1 och 2 framgår att den övervägande delen av alla donerade gods var belägna i klostrets direkta närhet. Majoriteten av donatorerna kom också från klostrets närområde. Särskilt framträdande är medlemmar ur släkterna Diekn och Garp, men representanter ur de biskopliga släkterna Tavast, Bitz och Stjernkors

35. DF 2388.

36. *Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo domkyrkas svartbok med tillägg ur Skoklosters Codex Aboensis*, (REA) Reinhold Hausen (red.), Finlands statsarkiv (1890), nr. 456.

är också relativt ofta omnämnda i donationssammanhang.³⁷ Särskilt Masko församling är framträdande vad gäller donationerna, eftersom det var där som flest donerade gårdar var belägna. Detta hänger möjligtvis samman med att Masko församling var inkorporerad med Nådendals kloster fram till 1450 då biskop Olof Magnusson upphävde Masko som underordnad församling till Nådendal. Församlingens kyrkoherde Thomas Henriksson, som hade utsetts av klostret, finns också omnämnd som vittne i många brev som rörde klostrets ekonomi och kan därmed möjligtvis också ha uppmanat personer som ägde jord i församlingen att donera till klostret.³⁸

En annan person bland de mest framträdande donatorerna som också hade en koppling till Masko var häradshövdingen i Masko Peder Karpelan som åtminstone vid två tillfällen donerade till klostret tillsammans med sin hustru Ingegerd. Båda donationerna fungerade också som ingifter för deras två döttrar i klostret. Peder är dessutom den person som flest gånger var inkallad som vittne till donationer. En orsak till att han så ofta vistades i Nådendal var att hans gård Ohensaari i Masko var belägen nära klostret och därmed kunde han enkelt ta sig dit för att agera vittne för donationer och även andra ärenden som rörde klostret.³⁹

Birgit Klockars, som noggrant har undersökt klosterinvånarnas släktband och sociala relationer, kallar de personer som förekom i sammanhanget kring klostret för ”klostrets vänner”. Nådendal hann visserligen inte existera tillräckligt länge för att skapa längre generationsöverskridande band till medlemmarna i denna grupp, men liksom Klockars konstaterar kan man dock lägga märke till ett generationsskifte i gruppen av vänner mot slutet av seklet då det också skedde en tillfällig uppgång i antalet donationer på 1480-talet.⁴⁰

37. Elina Räsänen har i sin doktorsavhandling rörande S:ta Anna skulpturer i finska kyrkor undersökt personer som donerade både till Nådendal och till andra kyrkor i området. Enligt henne fanns det också en nära koppling mellan personnamn, skyddshelgon och till vilka institutioner som man riktade sina gåvor. Hon påpekar dock också att en persons ämbetsutövning och släktband kunde påverka valet av donationsmottagare. Elina Räsänen, *Ruuminen esine, materiaalin suku. Tutkimus Pyhä Anna itse kolmantena-aiheisia keskiajan puuveistoksista Suomessa*, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 116 (Helsinki 2009), s. 96–98, 107–115.

38. Salonen, 'Tiden då Masko församling', s. 87–88; DF 2388.

39. Peder Karpelan i Nådendalsdiplomen: DF 2580, 2710, 2727, 2776, 2796, 2849, 2879, 2890, 3108, 3261, 3313, 3314, 3341, 3454, 3341.

40. Klockars, *I Nådendal*, s. 31.

Liksom redan framkommit i diskussionen ovan tillhörde flera av lagmännen i Norrfinne kretsen av de närmaste vännerna till klostret. Även samtliga häradshövdingar som fanns bland donatorerna innehade häraden som låg inom Norrfinne lagsaga. Det är egentligen endast undantagsvis som lagmän och häradshövdingar från Söderfinne omnämns i samband med donationer till Nådendal och då enbart som sigillrande vittnen.⁴¹

Den som omkring 1445 efterträdde Sone Sonesson som lagman i Norrfinne var riddaren Henrik Klasson (Diekn). Båda var dessutom involverade i klostrets grundläggning: Sone Sonesson genom att under-teckna grundläggningsbrevet 1438 och Henrik Klasson genom att tillsammans med sin fru Lucia donera godset som klostret byggdes på. Även Henriks efterträdare Hartvik Japsson (Garp) hör till dem som upprätthöll ett särskilt nära band till klostret genom att tillsammans med sin fru Ingeborg Fleming donera till klostret och donerade för två kvinnors inträden som systrar, samt genom att ofta agera som vittne i samband med donationer och i andra ärenden som rörde klostret.⁴²

Ytterligare en person som är framträdande i Nådendalskällorna är väpnaren Greger Andersson som var häradshövding i Vemo. I sitt första äktenskap hade han varit gift med en syster till biskop Magnus Tavast och enligt Birgit Klockars ska han också ha haft flera barn med henne, men uppenbarligen inte någon ogift dotter eftersom han i sin donation strax före sin bortgång donerade ett gods i Vemo som ingift för en kvinna vid namn Katarina Olofsdotter. Gregers andra hustru, Anna Jönsdotter, hade redan ett par år tidigare på samma sätt donerat för en kvinnas inträde. Vemo härad, som Greger innehade, ligger knappa 40 km nordväst om Nådendal och hörde därmed till Norrfinne lagsaga. Att han dessutom genom sitt första äktenskap var befryndad med en av klostrets grundare torde vara en orsak till att han både donerade dit och ihågkom klostret i sitt testamente strax före sin död 1449.⁴³

41. DF 2265

42. Henrik Klasson och Lucias gemensamma donation DF 2469; Henrik & Lucia testamenten DF 2817, 2818, 2886, 2908, 2918; Lucias donationer som änka DF 3311, 4049; Donationer som Henrik sigillerade DF 2545, 2710, 2727, 2796, 2879; Hartik Japssons & Ingeborg Flemings donationer DF 4085, 4086; Hartiks testamente 4111; Donationer som Hartik sigillerade DF 2709, 2849, 3108, 3261, 3311, 3313, 3314, 3341, 3399, 3454, 3836, 4049; Peder Karpelans och Ingegärds donationer DF 2796, 3454; Donationer som Peder sigillerade DF 2580, 2710, 2727, 2776, 2849, 2879, 3108, 3261, 3313, 3314, 3341.

43. DF 2730, 2787; Klockars, *I Nådendal*, s. 51.

Henrik och Lucia upprätthöll under hela sin livstid en nära relation till klostret. Henrik agerade som vittne för donationer vid ett flertal tillfällen. Lucia fortsatte efter Henriks bortgång att som änka donera till klostret. De sista levnadsåren tillbringade hon förmodligen också som syster i klostret.⁴⁴ Nådendal fick dessutom en särskilt framstående plats i parets testamenten, i vilka de uttryckte en önskan att få sina gravplatser i klosterkyrkan. Detta blev dock inte fallet, åtminstone inte för Henriks del, eftersom han omkring 1460 begravdes i Heliga lekamens kor i domkyrkan, förmodligen eftersom klosterkyrkan ännu inte var invigd vid hans bortgång. Hans farbror Bengt Lydikesson gav detta år godset Kulju i Birkkala till samma kor. I farbroderns donationsbrev omnämns att båda hans brorsöner, riddarna Henrik och Arvid, hade fått sin sista viloplats här. Det finns emellertid en intressant indirekt koppling mellan Heliga lekamens kor och Nådendal. Heliga lekamens altare hade instiftats år 1421 i Heliga lekamens, änglarnas och Heliga Birgittas ära av biskop Magnus Tavast, som ju också var den ledande personen bakom Nådendals grundläggning. Även om Henrik Klasson inte blev begravnen i Nådendals klosterkyrka, fick han ändå sin sista viloplats i det kor i domkyrkan som var helgat åt Birgitta.⁴⁵

Att det inte fanns några andra kloster som kunde tävla om privatpersoners gåvor i stiftet, får också antas ha bidragit till Nådendals popularitet. Flera av dem som donerade till Nådendal donerade också till domkyrkan, vars donatorer emellertid utgjorde en ännu brokigare skara. Domkyrkans donationer hade större geografisk spridning och det fanns även fler borgerliga donatorer. Att Åbos borgerskap i första hand donerade till domkyrkans altarstiftelser för böner och mässor är också vad man kunde förvänta sig, eftersom domkyrkan var den andliga institution som de hade regelbunden kontakt med i sin vardag. Donationerna till domkyrkan finns endast dokumenterade genom de brev som har kopierats i domkyrkans kopieböcker, vilka började sammanställas kring 1470. Därmed måste man också utgå ifrån att det finns ett betydande mörkertal vad gäller antalet brev rörande donationer till domkyrkan.⁴⁶

44. Klockars, 'Klosterfolket i Nådendal'.

45. DF 2849, 3073, 3108, 3311 & 4049.

46. Anna-Stina Hägglund, *Böner, jord och pengar – en studie av gåvor till kyrkor och kloster i Åbo stift under senmedeltiden*, otryckt avhandling pro gradu i nordisk historia, Åbo Akademi (2016), s. 32–85.

När man undersöker donatorsgruppen kring Nådendal är också Heliga tre konungars altare och brödraskap av intresse. Brödraskapet grundades 1448 av biskop Magnus Tavast och samma år gjordes tre donationer till dess prebenda av Henrik Klasson och Lucia Olofsdotter samt Bengt Lydikesson och Valborg Jönsdotter. Även Henriks bror Arvid Klasson testamenterade egendom till samma prebenda. Vi vet dock mer om Heliga tre konungars brödraskap eftersom dess medlemslista också har kopierats till domkyrkans kopiebok. Listan omfattar 52 medlemmar från och med dess grundande fram till reformationen. De flesta tillhörde domkyrkans prästerskap, inklusive biskoparna, men där fanns också riddare, lagmän, väpnare, borgmästare och rådmän i Åbo. Henrik Klasson, hans bror Arvid och farbror Bengt Lydikesson fanns givetvis bland medlemmarna, samt Henriks och Arvid svåger Henrik Bidz som var lagman i Söderfinne. Den sistnämndes söner, biskop Konrad Bitz, lagmannen Erik Bitz och sonsonen Knut Bitz, var också medlemmar av brödraskapet. Även bland de borgerliga medlemmarna i brödraskapet fanns personer som var involverade i donationerna till Nådendal såsom borgmästarna Jakob Frese och Henrik Buskman.⁴⁷

Att religiösa brödraskap kunde sammanföra personer med olika social bakgrund är också något som Kim Esmark har iakttagit i sin doktorsavhandling rörande klosterdonationer i Frankrike på 1000- och 1100-talen. Även om det fanns en betydande skillnad mellan det högmedeltida franska samhället och senmedeltidens Åbo så går det ändå att dra en parallell mellan dem. Det är i grund och botten frågan om samma fenomen.⁴⁸ Vad donationerna till domkyrkan och förteckningen på Heliga tre konungars medlemmar visar är att de personer som förekom i den nära kretsen av vänner till klostret också gång på gång förekommer tillsammans i sammanhang kring domkyrkans altarestiftelser. Att donera till flera olika kyrkor, altarestiftelser eller kloster var något som blev mycket vanligt under senmedeltiden. Genom att på så många sätt som möjligt investera i livet efter detta – genom självmässor, allmosor, kyrkoinventarier, godsdonationer, etcetera – ville man bli ihågkommen och gardera sig inför livet efter detta. Dessa strategier

47. REA 715.

48. Kim Esmark, *De hellige døde og den sociale orden*, s. 101–125.

var i hög grad beroende av donatorernas familjer och sociala nätverk. Därmed kan man kanske säga att denna andliga gemenskap fick ett gemensamt uttryck i Nådendal, men att dess grund låg i ett allmänt intresse för religiösa institutioner i stiftet.

Även om donationerna i Åbo stift inte är så väldokumenterade och manifesterade i lika många olika medier som på andra håll i Europa, får man utgå ifrån att principerna var de samma.⁴⁹ Förmögna donatorer, som Henrik Klasson och Lucia Olofsdotter, gav till många olika institutioner, dels för att erhålla en så mångsidig självavård som möjligt, dels för att det var en del av konventionen och något som förväntades av personer i deras ställning.

*

En annan central fråga när man diskuterar donatorsgruppens sammansättning kring Nådendals kloster är kvinnornas aktiva roll bland donatorerna. Liksom framgår av Tabell 3 fanns det många kvinnor bland donatorerna. De flesta av de som donerade var änkor, men det var också vanligt att kvinnor donerade tillsammans med sina makar. Mer ovanligt var det att gifta kvinnor självständigt från sina makar donerade till klostret, men även det förekom. Sammanlagt utgör andelen kvinnliga donatorer omkring 43 procent, vilket är mycket. Jämför man med andelen kvinnliga donatorer till Åbo domkyrka från samma period är skillnaden slående, i endast sex donationer stod en kvinna som donator till någon av domkyrkans altarestiftelser, och endast i två av fallen självständigt utan manlig meddonator detta även om det sammantagna antalet donationer till domkyrkan var ungefär lika stort som till klostret.⁵⁰

Att så många kvinnor, och framför allt änkor, donerade till klostret har sin förklaring i att det var mer angeläget för dem att donera dit. Ofta var orsaken till deras donationer att de också önskade inträda som systrar i klostergemenskapen. Att kvinnor kunde ta och ofta tog en aktiv roll som donatorer har konstaterats i tidigare forsk-

49. Corine Schleif, 'Mapping the social topography of memorials. Barbara and Kunz Horn seek the prayers of the poor and the respect of the rich', ed. Rolf Weijert et al., *Living Memoria. Studies in Medieval and Early Modern Memorial Culture in Honour of Truus van Bueren* (Hilversum 2011), s. 97–110.

50. REA 486, 538, 542, 543, 544, 661.

ning.⁵¹ Exempelvis har Virginia Bainbridge undersökt aristokratiska kvinnors engagemang i birgittinklostren. Hon skriver att kvinnor i synnerhet identifierade sig med denna nya klosterorden, dels genom dess grundare Heliga Birgitta, dels genom birgittinordens fokus på kulten kring Jungfru Maria. Ordensgrundarinnans liv representerade de olika roller som en kvinna kunde ha i det medeltida samhället – som hustru, mor och änka. Heliga Birgitta var en förebild som kvinnorna kunde identifiera sig med och som helgon ansågs hon också särskilt vara de gifta kvinnornas och änkornas beskyddarinna, vilket förklarar varför så många kvinnor fanns bland birgittinernas välgörare.⁵²

Ett framträdande mönster när man undersöker Nådendals kvinnliga donatorer är att de var hustrur och änkor till de män som ofta omnämns i klostrets ärenden, det vill säga lagmännen i Norrfinne och häradshövdingarna i Masko och Vemo. En särskilt framträdande kvinna bland Nådendals donatorer var Anna Jönsdotter, som i sitt andra äktenskap var gift med häradshövdingen Greger Andersson. Anna donerade vid flera tillfällen till klostret och hennes donationer vittnar om hur en kvinna kunde donera för sin egen och sina avlidna makars själavård. Första gången som hon donerade var år 1448 och senare donerade hon vid ytterligare två tillfällen – år 1450 respektive 1458. I sin tredje donation önskade hon också få ingå i klostrets gemenskap, men att stanna utanför klausuren. Klostret tog nämligen emot åldringar och erbjöd dem mat och husrum mot en avgift som oftast erlades i form av en donation av fast egendom. I klostret levde de enligt klosterreglerna, men utan att avge klosterlöften. Anna var en av flera donatorer som önskade ingå i klostrets gemenskap på detta vis.⁵³

I sina två första donationer önskade Anna få klosterfolkets förböner för sig själv och sin förste make Lasse Finne. Godset som hon done-

51. Corine Schleif, 'Forgotten roles of women as donors. Sister Katerina Lemmel's negotiated exchanges in the care for the here and hereafter', Truus van Bueren (ed.), *Care for the Here and the Hereafter. Memoria, Art and Ritual in the Middle Ages* (Turnhout 2005), s. 137–154; Pac, 'Communities of devotion', s. 123–154; Andersson, *Kloster och aristokrati*. Elina Räsänen har särskilt undersökt Lucia Olofsdotters gåvor i artikeln 'Agency of two ladies', s. 245–261.

52. Virginia Bainbridge, 'Women and the transmission of religious culture: Benefactresses of three bridgettine convents c. 1400–1600', *Birgittiana* 1997:3, s. 55–76.

53. DF 2776, 2849, 3073, 3108; Elina Räsänen, *Ruumillinen esine*, s. 97.

rade 1448 hade hon fått i morgongåva av Lasse och gåvan skulle också finansiera inträdet för en kvinna vid namn Katarina Jönsdotter. Denna Katarina var hemma från Stockholm och Anna själv kom antagligen ursprungligen från Uppland, men vi vet inte hur de båda kvinnorna var relaterade till varandra. Birgit Klockars har framlagt teorin om att de eventuellt var systrar, vilket vore rimligt med tanke på deras patronym. Jöns var trots allt ett mycket vanligt namn varför deras syster-skap inte med säkerhet går att fastställa.⁵⁴ Katarina Jönsdotter skulle i klostret särskilt be för Anna och Lasse samt för deras föräldrars själar. Annas nye make Greger omfattades inte av den här gåvans själavård, eftersom han ju själv följande år på samma sätt donerade till klostret. I Annas tredje donation från 1458 uppges däremot att gåvan gjordes för henne och för *båda* hennes avlidna makar. Annas gåvor är därmed ett tydligt exempel på hur änkor sörjde för sina avlidna makars själavård. Medan Greger levde och själv donerade till klostret, var han inte heller inkluderad i hustruns gåvor, men efter hans död kom han också att omfattas av Annas donation. Kvinnorna upprätthöll därmed en viktig uppgift i att sörja för sina avlidna makars (och sin egen) själsliga välgång.⁵⁵

En annan viktig länk mellan personerna i gruppen av donatorer var de personer som närvarade som vittnen. Även här utgör Anna Jönsdotters donationer ett gott exempel. Som sigillant å hennes vägnar för hennes andra donation, från 1450, agerade riddaren och lagmannen i Söderfinne Henrik Bidz (d.ä.). Han ingick även i Henrik Klassons nätverk genom sitt äktenskap med dennes syster Anna Klasdotter. Han agerade vittne endast vid två tillfällen. Första gången var han på plats i Stockholm tillsammans med Henrik och Lucia och sigillerade deras donation av Ailos och den andra gången som han agerade sigillvittne var vid Annas donation.⁵⁶ Han donerade aldrig själv till klostret, men han hade en nära koppling till personer som var klostrets närmaste vänner. Henrik Bidz leder oss in på temat i följande avsnitt där jag diskuterar vittnenas roll som en del av donatorsgemenskapen kring klostret.

54. Klockars, *I Nådens dal*, s. 51–52.

55. DF 2776, 2849, 3073, 3108.

56. DF 2469, 2849.

Sigillanterna till gåvodiplomen

Närvarande vittnen spelade en viktig roll i befästheten av en donations giltighet om någon arvinge vid ett senare tillfälle skulle invända mot den. Sådana tvister var inte helt ovanliga i det medeltida samhället varför det var angeläget för klostret att kunna försäkra sig om att den donerade egendomen var lagligt given. Från Nådendal finns dock inte särskilt många sådana tvistebrev bevarade. Ett sigill fungerade som en identitetshandling för en person eller institution. Sigillen var försedda med bilder och text som skulle identifiera ägaren. Det var ändå inte alla förunnat att äga ett sigill, inte ens bland frälsemännen, varför det var vanligt att personer som inte själva ägde ett sigill kallade in någon annan att sigillera i deras ställe.⁵⁷

Det tydligaste mönstret som framträder vid studiet av gåvodiplomen i Nådendal är att sigillanterna ofta hade samma ståndstillhörighet som donatorerna själva, vilket i sig är föga överraskande. När personer tillhörande frälset, såsom lagmän, häradshövdingar, väpnare och deras hustrur, donerade var det ofta personer i motsvarande sociala ställning som hängde sina sigill under gåvodiplomen. En stor andel av dem som inkallades som sigillanter donerade också själva till klostret i något skede, men det finns en betydande skara sigillanter som själva aldrig verkar ha donerat någon egendom, såsom den ovannämnde riddaren Henrik Bitz. Det var därmed långt ifrån alla frälsepersoner i området som intresserade sig för klostret genom att själva donera egendom dit.

Då Henrik Bitz första gången agerade som vittne för Henriks och Lucias donation så gjorde han det tillsammans med biskop Magnus Tavast. Den andra gången, då han sigillerade å Anna Jönsdotters vägnar, gjorde han det tillsammans med Hartvik Japsson (Garp) och Peder Karpelan, vilka båda, som redan konstaterats, hade en särskilt nära anknytning till klostret. Därmed kan man se att även om en person inte själv donerade till klostret så kunde han ändå ha en nära anknytning till donatorskretsen genom rollen som vittne. Jämför man Tabell 3 och 4 ser man att det finns vissa likheter i ståndsfördelningen som följer ungefär samma proportioner.

57. Tapio Vähäkangas, 'Sinettien käyttö keskiajalla', *Genos: Suomen Sukututkimusseuran aikakauskirja* 77:3 (2006), s. 99–114, 127.

Tabell 4. Sigillanternas ståndstillhörighet i gåvodiplomen rörande Nådendals kloster

Frälse: 45
Borgare: 11
Präster: 18
Oidentifierade: 7
Sammanlagt: 81

Källa: Diplomatarium Fennicum, <http://df.narc.fi> (hämtad 17.9.2018), se även uppsatsens bilagor. Tabellen inkluderar inte donatorer som sigillerade sina egna gåvor, utan endast personer som agerade sigillvittnen.

I medeltal inkallades tre till fem personer att hänga sina sigill under diplomen, men i undantagsfall kunde det röra sig om upp till sju personer.⁵⁸ Sammanlagt uppgår antalet omnämnda sigillanter i donationsbrev till omkring hundra personer. Av dessa är antalet personer som sigillerade andras gåvor ett åttiotal. I regel verkar det som om de flesta personerna sigillerade donationer endast en gång, oftast för någon familjemedlem eller annan släkting. Det finns dock några personer som upprepade gånger bevittnade donationerna. Det rör sig då om frälsemän som i sitt ämbete som häradshövdingar och lagmän sigillerade donationer. Även biskoparna och domprostarna stod relativt ofta som vittnen vid donationer.

Det finns också ett tydligt samband mellan donatorns sociala position och vilka som var inkallade som vittnen. Ett gott exempel utgörs av de två donationer som ägde rum den 14 oktober 1466 på plats i Nådendal. Den ena gjordes av borgaren Magnus Niklisson och den andra av fru Margit, Peder Danskes dotter, som var mor till klostrets sysloman Jöns Philpusson. Lagmannen i Norrfinne Hartvik Japsson, häradshövdingen i Masko Peder Karpelan och Biskop Konrad Bitz var på plats i klostret och bevittnade båda donationerna. Samtliga av de här tre männen agerade så gott som uteslutande som sigillanter för andra frälsepersoners gåvor, med Magnus Niklissons donation som det enda undantaget. Donationen gjordes likväl på plats i Nådendal samma dag som änkan Margit donerade. Biskopen, Hartik Japsson och Peder Karpelan sigillerade följaktligen båda donationerna när de var på plats i Nådendal. Margits gåva sigillrades också av hennes svärson och av hennes

58. DF 3311.

son, medan Magnus Niklissons gåva ytterligare sigillerades av härads-hövdingen i Pikis Ragvald Stigulfsson. Därmed var sigillanternas i de båda breven inte identiska även om breven utfärdades på samma plats och vid samma tillfälle. Det var också ovanligt att en biskop sigillerade en donation av en person som inte tillhörde frälset. Men undantaget då biskopen sigillerade Magnus Niklissons donation kan förklaras med Margits donation som gjordes samma dag i klostret. Att biskopen och de andra frälsemännen bevittnade Magnus donation har därmed antagligen sin förklaring i att de redan var på plats i klostret.⁵⁹

Sigillvittnena vid aristokratiska och borgerliga donationer hade ofta motsvarande social position som donatorerna själva, medan vad gäller donatorer från de lägre stånden var sigillanternas oftast av högre börd än donatorn själv. Det finns sju fall där borgare gav egendom till klostret och i samtliga utom ett bevittnades de av andra borgare. Magnus Niklissons donation måste därmed betraktas som ett undantag. Vanligen var det borgmästarna och rådmännen som inkallades att sigillera för andra borgare. När det gällde borgare från Nådendals stad var det vanligtvis stadens sigill som hängdes under diplomerna.⁶⁰

Vad man kan utläsa av bruket att sigillera är att frälset, domkyrkans högre prästerskap inberäknat, höll sig inom sin egen krets. Det gäller också borgarna som bodde i städerna Åbo och Nådendal. Endast i de fall där donatorn kom från allmogen var det vanligt att personer från frälset och borgerskapet sigillerade tillsammans. I de här fallen var det alltid fråga om personer som agerade vittnen genom sitt ämbete, såsom lagmännen eller borgmästarna. Vad de här mönstren också avslöjar är att de som inkallades att vittna genom att hänga sina sigill under gåvodiplomen kom från donatorernas direkta omgivning och att det därmed fanns en nära koppling mellan vittnena och donatorerna.

Man kan därmed anta att vittnen inte endast spelade en formell roll, utan att de också på sätt och vis kom att inkluderas i donationsakten genom att ge sitt godkännande av en annan persons gåva. Därmed är de också att betrakta som en del av gemenskapen kring klostret, som jag här har försökt ringa in. Detta gäller i synnerhet personer som var befryndade med donatorn, eftersom de själsliga fördelarna som en gåva medförde vanligen också omfattade en donators familj och nära

59. DF 3313, 3314.

60. DF 2388, 2629, 2748, 2951, 3107, 3313, 3526, 4809.

vänner. I det följande avsnittet diskuterar jag hur familj och släktingar också var delaktiga i donationer, även om de inte nödvändigtvis själva donerade till klostret.

Donationerna som uttryck för social gemenskap – familjens roll

En donation utvecklades lätt till en handling som inkluderade hela familjen inklusive barn, syskon, svågrar och svägerskor. Det går därmed också att betrakta arvingars stadfästelsediplom för donationerna som en del av donationsförfarandet. Inte endast donatorn utan hela familjen kom att ingå i en gemenskap tillsammans med andra donatorsfamiljer som en del av klostrets vänkrets. Sociologen Ilana F. Silber konstaterar likaså i sin inflytelserika artikel "Gift-giving in the great traditions" att klostergåvor bör definieras som "highly ceremonial 'social events', involving a number of witnesses and relatives"⁶¹. Barbara Rosenwein har också diskuterat gåvorna i termer av ett "socialt lim" som inte knöt privatpersoner till klostret utan som också förenade familjemedlemmar över generationsgränserna. En donation var därmed inte en enskild handling utan bör snarare beskrivas i termer av en utdragen process som involverade långt fler personer än de som donerade.⁶²

Av Tabell 1 framgår att det finns 26 bevarade stadfästelser på donationer till Nådendal. De flesta av dem var utfärdade av arvingar till donatorer, men ibland var det också donatorn själv som var tvungen att ytterligare stadfästa gåvan ifall det första donationsdiplomet av någon anledning inte var tillräckligt. Jordägande var hårt reglerat i de medeltida lagarna varför arvingarnas godkännande krävdes för att stadfästa en donations giltighet. Om det skulle visa sig att en donator hade gett bort arvejord och att släktingarna inte godkände donationen så kunde de också lägga anspråk på den och kräva tillbaka den donerade jorden. Därmed utvecklades det förfarande som kallas *laudatio parentum* (släktingars godkännande) där familjemedlemmar till donatorer i ett offentligt brev bekräftade donationer och avsåg sig sina anspråk på den donerade jorden.⁶³ Arvejord kunde inte ges bort utan deras samtycke. Om donatorn däremot hade skaffat jorden genom köp, det vill

61. Silber, 'Gift-giving in the great traditions. The case of donations to monasteries in the medieval west', *Archives Européenne de la Sociologie* 36 (1995), s. 220.

62. Rosenwein, *To Be the Neighbor of Saint Peter*, s. 56.

63. White, *Custom, Kinship and Gifts to Saints*, s. 1–18.

säga om den var så kallad *avlingejord*, behövdes inte arvingarnas godkännande eftersom den kunde disponeras enligt eget tycke.⁶⁴ Sett från klostrets perspektiv ville det antagligen också gardera sig mot tvister med eventuella arvingar. Bland godsens som donerades verkar fördelningen mellan avlinge- och köpegods ha varit ganska jämn. Det går alltså inte att iaktta någon tendens att man skulle ha föredragit att ge bort avlingejord, vilket kanske hade varit att vänta.

Stephen D. White har visat att familj och släktingar spelade en avgörande roll för donerandet i Frankrike på 1000- och 1100-talen. Det var ett samhälle som till skillnad från det senmedeltida nordiska samhället inte hade någon enhetlig lagstiftning rörande arv och jordägande, varför familjens godkännande av en donation blev särskilt viktig. White har kunnat visa på en korrelation mellan vilket livsskede som en donator befann sig i och vilka släktingar som bekräftade gåvan. Barnlösa donatorers gåvor stadfästes vanligen av syskon, medan det annars vanligtvis var barnen som bekräftade en gåva. Detta är ett mönster som också kan iakttas i donationerna till Nådendal.⁶⁵

Att arvingar avsåg sig anspråken på den donerade egendomen var därmed nödvändigt för att en donation kunde träda i kraft. Om de inte närvarade vid själva donationstillfället, kunde de i efterhand utfärda ett separat diplom där de avsåg sig alla anspråk på egendomen. Stadfästelsediplomen är intressanta eftersom de är mycket snarlika de egentliga donationsdiplomen. Ett bra exempel utgör stadfästelsen av makarna Bengt Kroks och Margareta Kortumsdotters donation. Den 25 mars 1445 bekräftades donationen av deras barn, åtta månader efter att föräldrarna hade donerat två gods till klostret. Diplomet formulerades på följande sätt:

Ffor allom thöm thætta breff see ællir höra læsas kænnomps wi Jösse Olafson, Jacob Olafson, Gertrudh oc Birgitta, wara hustrw, Marghit oc Cristin, jomfrw, som æru Bæncet Kroxx oc hustrv Marghite Wibrudz Kortumps dotter barn och ærwingia [...] os hafua vnt oc gifwit oc fülleligha vplaitit warafrw, sancte Anne oc sancte Birgitte clostre j Nadhendal oc met thæsso wara opno brefue vnnom och vpplatom, stadhfæstom, skælom oc skötom met godhom vilia oc beradhno modhe [...]⁶⁶

64. Winberg, *Grenverket. Studier rörande jord, släktskapssystem och ståndsprivilegier*, Rätts-historiskt bibliotek 38 (Stockholm 1985), s. 25–27; Gabriela Bjarne Larsson, *Laga fång för medeltidens kvinnor och män. Skrifbruk, jordmarknader och monetarisering i Finnveden och Jämtland 1300–1500*, Rätts-historiskt bibliotek 66 (Stockholm 2010), s. 84–85.

65. White, *Custom, Kinship and Gifts to saints*, s. 86–129.

66. DF 1850, 2580, 2581, 2609, 2674, 2917.

Bengt och Margaretas barn tillkännagav att de hade ”unnat och givit och helt upplåtit” egendomen i klostrets ägo och därefter stadfäste de föräldrarnas gåva. Frasen att *unna och ge* var en standardfras i donationsbrevens, men användes också i stadfästelsediplomen. Det kunde till och med gå att påstå att arvingarnas stadfästelse var en handling där egendomen *gavs på nytt*.⁶⁷ Genom stadfästelsen blev också arvingarna direkt delaktiga i donationen. Bengt och Margits donation är dock ovanlig på så sätt att det går att följa alla skeden i donationsprocessen. Sammanlagt omfattar ärendet fem diplom – själva donationsdiplomet, klostrets bekräftelsediplom på att det tagit emot egendomen, arvingarnas stadfästelse, Margaretas stadfästelsediplom och ytterligare en stadfästelse år 1453 av sönerna till Olof Haghonladhwa som sålt det donerade godset Kallela till Margaretas far Vibrud Kortumme. Hela processen kring donationen omfattade alltså en period på åtta år. Detta visar hur invecklade donationer kunde bli ifall det fanns flera potentiella arvingar som eventuellt kunde protestera och lägga anspråk på de donerade godsens.⁶⁸ För det mesta verkar det dock ha varit tillräckligt med det egentliga donationsdiplomet om arvingarna kunde närvara och avsäga sig alla anspråk på egendomen vid donationstillfället.

Liksom de egentliga donationsdiplomen försågs även stadfästelserna med utfärdarnas och de inkallade vittnenas sigill. Det innebär också att skillnaden mellan donationer och stadfästelser ofta är små och att de därför ibland kan vara svåra att skilja från varandra. Ett sådant exempel är Jöns Hanssons stadfästelse av modern Anna Torkilsdotters donation från år 1451. Orsaken var att han hade gjort ett byte med klostret där han bytte sitt gods i Mahittula i Reso mot godset Kakkarais som hans mor hade gett till klostret. Varför han ville göra bytesaffären sägs inte i brevet, men det är möjligt att han av praktiska skäl önskade behålla den egendom som modern gett och kompenserade klostret med ett annat gods. Det var därmed också möjligt för arvingar att byta eller

67. Detta är ett fenomen som Rosenwein har kunnat visa var en del av donationsprocessen redan under högmedeltiden. Genom att stadfästelsebrevens formulerades på ett likartat sätt som själva donationerna, blev en donators arvingar delaktiga i donationen. Att en donation gavs på nytt är ett fenomen som Rosenwein var den första att uppmärksamma, men som senare har blivit vedertaget inom gåvoforskningen. Rosenwein, *To Be the Neighbor*, s. 49–77.

68. DF 2580, 2581, 2609, 2674, 2917. Se även Anu Lahtinen, 'Gender and continuity. Women, men and landed property in medieval Finland', Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (eds), *History and Change* (Helsinki 2004), s. 38–39.

inlösa gods mot en ersättning till klostret. Ibland omnämndes också i breven hur arvingarna skulle gå till väga ifall de önskade inlösa eller byta den donerade egendomen.⁶⁹ De kunde också få bo kvar på gården som donerades och bruka den mot betalning av en årlig ränta till klostret. Från klostrets perspektiv torde detta också ha varit gynnsamt, eftersom det då var någon som brukade och skötte godset åt det. Det får ses som ytterligare ett sätt att gardera sig mot utdragna rätts- tvister.

Även om donationsdiplomen med stadfästelserna formulerades så att möjliga hinder för gåvorna röjdes ur vägen, orsakade gåvorna ibland en del tvister mellan klostret och donatorernas arvingar. Det verkar dock inte ha rört sig om särskilt många fall, eftersom det inte är särskilt många som har dokumenterats. Konflikterna uppstod då någon arvinge vägrade godkänna en donations giltighet och gjorde anspråk på att få tillbaka egendomen. Tvistemålen togs till tinget där de båda parterna skulle bevisa sin rätt till egendomen. Det var emellertid oftast klostret som var den vinnande parten i tvistemålen.⁷⁰ I vilket fall som helst visar donationsdiplomen och domarna i tvister med arvingar att gåvornas villkor gjordes fördelaktiga för klostret som därmed oftast var den starkare parten i tvistemålen.

Familjemedlemmar till donatorer kunde därmed inneha flera olika roller i anknytning till donationerna. De kunde antingen motsätta sig en donation eller bekräfta den och därigenom bli en del av donationsprocessen. Den gemenskap som vännerna till klostret utgjorde inkluderade därmed också i högsta grad donatorernas familjer.

Slutord

Nådendals kloster introducerade i Åbo stift en donationskultur som sedan länge var etablerad på andra håll i det katolska Europa. I det svenska riket hade en sådan gåvokultur kring klostren introducerats redan några århundraden tidigare i samband med grundandet av de första cisterciensklostren på 1100-talet. Det var mycket sent som Åbo stift fick sitt första (och enda) kloster för kvinnor, vilket dessutom skiljde sig till sin verksamhetsform från tiggardordnarna genom att det finansie-

69. DF 2471, 2572, 2580, 2710, 2727, 2796, 2891, 3261, 3341, 3454 3526, 3836, 4085, 4086, 4316, 4809, 4810, 4813.

70. DF 2627, 2646, 2707, 2714, 3656, 3659, 4237.

rade sin verksamhet med jordägande. Efter att Nådendals kloster hade grundats blev det genast en mycket populär mottagare av donationer, vilket tyder på att det lokala frälset hyste ett stort intresse för klostret redan i dess planeringsskede. Det uppstod en egen kulturell gemenskap kring det som sammanlänkade olika skikt i det lokala samhället. Inom rikspolitikern spelade klostret initialt en roll genom grundandet men därefter låg dess betydelse snarast i att det var ett kulturcentrum i den egna regionen. I sig var donationsfenomenet visserligen ingen nyhet i stiftet. Redan långt innan klostret etablerades förekom donationer till kyrkor och i någon mån även till tiggardordnarna, vilket framgår av Åbo domkyrkas kopieböcker. De här tidigare gåvorna var dock delvis av annan karaktär – att ge egendom till klostret för sitt eget eller någon annan persons inträde i en klostergemenskap var nytt.

Vad jag i den här uppsatsen har kunnat påvisa är att det fanns en grupp personer som hade skapat ett närmare band till klostret genom sina donationer. Dessa personer omnämns tillsammans vid upprepade tillfällen, både i egenskap av donatorer och sigillrande vittnen. Kretsen kring riddaren Henrik Klasson och Lucia Olosdotter är särskilt framträdande i diplommaterialet från Nådendal. Det går också att dra paralleller mellan dessa personers ämbetsutövning och donerandet till klostret. Det är tydligt att det fanns ett nära band mellan klostrets donatorer och Norrfinne lagsaga. De personer som mest frekvent omnämns i källorna från Nådendal är just lagmännen i det här området och häradshövdingarna, medan lagmän och häradshövdingar i Söderfinne inte i någon större utsträckning verkar ha donerat till klostret. Däremot kunde de ingå i donationssammanhang genom att sigillera donationer.

Samtidigt fanns det en vidare krets av personer som inte hade en lika nära koppling till klostret. Dessa kunde vara personer från de lägre stånden som donerade vid ett enskilt tillfälle, kanske till och med all den egendom som de ägde. Här kan man också se klostrets sociala roll i lokalsamhället som en institution som omhändertog äldre personer utan arvingar. Men det visar också att det var attraktivt att donera till klostret, även för mindre bemedlade personer.

I den här uppsatsen diskuterades inledningsvis huruvida de personer som donerade till klostret kunde anses ingå i ett slags *donatorgemenskap* kring klostret, vars medlemmar förenades genom donationerna. En indikation på att donatorerna kunde betraktas som en sådan är att

samma personer gång på gång står omnämnda tillsammans, också i sammanhang utanför klostret som vi har sett i exemplet med Heliga tre konungars brödraskap. Utgående från de aspekter som här har diskuterats, donatorernas sociala pr oveniens i relation till sigillvittnena samt familjens roll i donationerna, går det att konstatera att dessa personer kan betraktas i termer av en gemenskap, men om de själva betraktade sig som en gemenskap är däremot mer osäkert. De många gemensamma banden mellan donatorerna, såväl genom ämbetsutövning som genom släktskapsband, ger emellertid en indikation på detta.

Den handfull personer som ofta omnämns i samband med donationer, både i och utanför klostret, kan betraktas som kärnan i donatorsgemenskapen, medan andra personer, som endast donerade vid ett enstaka tillfälle, utgjorde en del av den här gemenskapen i en bredare bemärkelse. Liksom framgår av den statistiska översikten i tabellerna utgjorde donatorerna tillsammans med sigillvittnena en tämligen brokig skara. Även om personer från de lägre stånden vanligen inte nämns vid mer än ett enskilt tillfälle, visar detta ändå att det var attraktivt för dem att donera till klostret för självavård och för att deras döttrar skulle vinna inträde. På så sätt kom de också att ingå i ett sammanhang tillsammans med personer som tillhörde den sociala eliten i stiftet. Nådendals kloster kan därmed ses som ett projekt som förenade personer ur olika samhällsgrupper.

Det mönster som framträder är att gåvorna i stor utsträckning hölls inom den egna kretsen. Den egna gruppen blir därmed framträdande när det gäller den förmögna elitens gåvor. Personer från de här familjerna visade intresse både genom att donera för sin självavård och genom att sända sina döttrar till klostret. Samma sak gäller också för de borgerliga donatorerna, vilka också var relativt många till antalet. Även de höll sig till den egna gruppen när de donerade och bevittnade varandras gåvobrev. Undantagen där personer från olika stånd tillsammans bevittnade, utgörs i första hand av sådana fall där donatorn varken tillhörde frälset eller borgerskapet. Vid dessa tillfällen utgjorde vittnena en blandad skara bestående av präster, lagmän och borgmästare, det vill säga män som innehade offentligt ämbete och som sådana kunde använda sina sigill för andras räkning.

Vad gäller de förväntningar som donatorerna ställde på klostret kan man se att det fanns tre olika önskemål som ofta nedtecknades i gåvodiplomen. För det första önskade donatorerna få bli upptagna

i klostrets bönhallning. I sina dagliga böner skulle klostrets invånare särskilt be för sina välgörare. Detta önskemål omfattade vanligen också den utökade gruppen av välgörare, det vill säga förutom donatorerna själva inkluderade även deras familjer. För det andra blev klosterkyrkan i Nådendal en populär begravningskyrka bland traktens frälse och borgerskap. I gengäld för sin gåva önskade vissa donatorer få sin sista viloplats innanför klostrets murar. För det tredje fanns önskemål om att få inträda i klostret antingen för att avlägga klosterlöftena, eller för att få bo i klostret utanför klausuren. Många äldre personer önskade på detta vis få sin försörjning med mat och husrum.

Vad gäller klostret var det beroende av sin omgivning för att kunna upprätthålla sin verksamhet. Samtidigt framstår det som ganska passivt i samband med donationerna. Det finns endast några enstaka fall där klostrets föreståndare generalkonfessorn och abbedissan utfärdade diplom som bekräftelse på att de mottagit donerad egendom. Dessvärre har sådana bekräftelsebrev endast i några få undantagsfall bevarats för eftervärlden, det här materialet skulle annars ytterligare ha kunnat belysa förhållandet mellan klostret och dess omgivning.⁷¹ Själva gåvodiplomen och medföljande villkor var dock alltid formulerade till klostrets fördel. Det är tydligt att man också försökte undvika konflikter med donatorernas arvingar.

71. DF 2581, 3683, 4114.

Bilagor

Bilaga 1: Donationerna till Nådendal i originalbrev

DF 2265, 2355, 2388, 2398, 2452, 2454, 2455, 2469, 2471, 2545, 2572, 2580, 2583, 2629, 2709, 2710, 2727, 2748, 2776, 2787, 2790, 2796, 2807, 2808, 2849, 2878, 2879, 2891, 2893, 2929, 2951, 3073, 3107, 3108, 3311, 3313, 3314, 3341, 3399, 3454, 3474, 3526, 3836, 4049, 4085, 4086, 4316, 4317, 4809, 4810, 4813, 5080, 5092, 5173, 5362, 5582, 5908, 5921, 5994.

Bilaga 2: Testamenten

DF 2730, 2817, 2818, 2839, 2886, 2908, 2918, 2960, 2968, 2970, 2979, 3092, 4111, 4402, 4586, 5118, 5160, 5622.

Bilaga 3: Stadfästelser

Stadfästelser med donationsdiplomet bevarat:

2539, 2581, 2609, 2638, 2659, 2665, 2674, 2700 se äv. 2707, 2804, 2855, 2917, 2930, 3052, 3184, 3207, 3357, 4114, 4287, 5022, 5081.

Stadfästelser utan donationsbrevet bevarat:

DF 2788, 3004, 3261, 4050, 5171.

Dombrev: DF 4237.

Bilaga 4: Sekundärt dokumenterade gåvor och testamenten

I senare tiders avskrifter:

DF 2544, 2621, 2628, 2867, 3683 (REA 652), 4010, 4381, 4684, 4960, 5028, 5091, 5163, 5309, 5919.

I godsförteckning Ms. A 934, Kungliga Biblioteket, Stockholm:

DF 2555, 2625, 2679, 2734, 2899, 4115, 4337, 4339, 4928.

I andra avskrifter:

DF 3563 Arwidssons handlingar VII nr. 58

DF 4336 Rasmus Ludvigssons förteckning över gårdar som dragits in från Nådendal

DF 4823 Notis i Teitts klagomålsregister s. 58.

TOPI ARTUKKA

Konstruktionen av ett urbant sällskapsliv

Åbo Societetshus som centrum för societeten i början av 1800-talet

I upplysningstidens Europa var adelns makt på nedåtgående på bekostnad av det framstigande borgerskapet. Denna stegvisa upplösning av ståndshierarkierna var särskilt märkbar bland överklassocieteten, där adel, borgare och personer ur det lärda ståndet dansade, spelade och umgicks tillsammans. Samtidigt förflyttades sällskapslivet från hoven till särskilda för societeten byggda offentliga utrymmen. Danstillställningar hade arrangerats i aristokratiska och borgerliga kretsar under hela 1700-talet, men mot slutet av seklet blev det vanligare med fester där ståndspersoner dansade i tidsperiodens offentliga rum. Förebilderna för dessa mer öppna baler fanns i London och Paris, men balerna spred sig snabbt också till Tyskland och Sverige. I Sverige blev offentliga baler av nyare typ vanliga under Gustav III:s regentperiod. Nya utrymmen och nya sätt att förlusta sig på ökade umgänget mellan stånden och möjliggjorde en utjämning av de sociala hierarkierna. Den sociala öppenheten kulminerade i slutet av 1700-talet och i början av 1800-talet.¹

¹ Se till exempel David Coke & Alan Borg, *Vauxhall. A History* (New Haven & London 2011); Joonas Korhonen, 'Urban social space and the development of public dance hall culture in Vienna, 1780–1814', *Urban History* 40 (2013:4); Åsa Ringbom, *Societetshusen i storfurstendömet Finland*, Finska Fornminnesföreningens tidskrift 92 (Helsingfors 1988); Eva Helen Ulvros, *Dansens och tidens virvlar. Om dans och lek i Sveriges historia* (Lund 2004).